

Г. О. Лозова
аспірант Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України
(м. Київ)

УДК 347.34

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УМОВАМИ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ

Стаття присвячена аналізу можливої відповідальності за умовами шлюбного договору. Перш за все, яка самостійно встановлюється сторонами у шлюбному договорі за зобов'язаннями перед третіми особами, а по-друге, яка виникає в результаті порушення однією зі сторін шлюбного договору договірних зобов'язань. На підставі дослідження окреслено можливість застосування передбачених чинним законодавством України міри юридичної відповідальності в сфері дії шлюбного договору.

Статья посвящена анализу возможной ответственности с условиями брачного договора. Во-первых, которая самостоятельно устанавливается сторонами в брачном договоре по обязательствам перед третьими лицами, а во-вторых, которая возникает в результате нарушения одной из сторон брачного договора договорных обязательств. На основании исследования определена возможность применения предусмотренных действующим законодательством Украины мер юридической ответственности в сфере действия брачного договора.

The paper analyzes possible responsibility according the provisions of agreement of marriage. Firstly which is determined by parties itself at agreement of marriage concerning obligations beside third persons and secondly which is appeared as a result of agreements obligation's violence by one of party of agreement of marriage. The study outlined possibility of legal responsibility arrangements administration according to acting legislation of Ukraine at the sphere of agreement of marriage running.

Маючи особливий статус, подружжя можуть брати участь в різного роду зобов'язаннях. Як наслідок — вони виступають суб'єктами цивільних правовідносин, будучи вже учасниками подружнього союзу, зареєстрованого в установленому законом порядку. Таким чином, укладення різного року договорів за участю подружжя (одного з подружжя) регулюється сьогодні одночасно нормами цивільного та сімейного права.

В період шлюбу подружжя можуть укладати договори позики, купівлі-продажу тощо, а відтак — мати спільні боргові зобов'язання. При цьому така відповідальність не буде відповідальністю подружжя один перед одним, а буде їхньою відповідальністю перед третіми особами, наприклад, кредиторами, спадкоємцями та іншими особами, заінтересованими в належному виконанні зобов'язань за участю обох із подружжя.

Метою даної статті є здійснення теоретичного та практичного дослідження питання відповідальності за умовами шлюбного договору, яку можна розглядати з декількох позицій. Перш за все, це відповідальність, яка самостійно встановлюється сторонами у шлюбному договорі за зобов'язаннями перед третіми особами, а по-друге, яка виникає в результаті порушення однією зі сторін шлюбного договору договірних зобов'язань.

Щодо першого різновиду відповідальності, яка встановлюється сторонами безпосередньо у самому тексті шлюбного договору, то слід пам'ятати, що володіючи правосуб'єктністю, громадяни, в тому числі подружжя, не лише мають право вступати у

зобов'язальні відносини, але й зобов'язані нести несприятливі наслідки невиконання або неналежного виконання зобов'язань, що виникли. При цьому кожен із подружжя може мати зобов'язання, які виникли в нього до шлюбу. Наприклад, будучи нареченою, жінка уклала договір позики з кредитною чи банківською установою та уклала шлюб. В цьому випадку, продовжуючи виплату боргу вона залишається самостійно відповідальною за своїми зобов'язаннями по договору позики, якщо інше не передбачено шлюбним договором. Або інший приклад: розлучившись та сплачуючи аліменти своїм дітям, чоловік знову одружується. За таких обставин він також самостійно несе відповідальність по виплаті аліментів дітям від іншого шлюбу, якщо інше не передбачено в шлюбному договорі.

Питання відповідальності подружжя за своїми особистими та спільними зобов'язаннями регулюється виключно нормами чинного сімейного та цивільного законодавства. В той же час, з огляду на збільшення в СК норм, які регулюють договірні правовідносини між подружжям, можна вважати можливим договірне регулювання також і правовідносин відповідальності за зобов'язаннями перед третіми особами.

За умовами шлюбного договору боргові зобов'язання подружжя можна зробити спільними частковими чи навпаки — роздільними. Зокрема, цілком правомірним вважаємо закріплення в тексті шлюбного договору умови, що за спільними боргами кожного з подружжя, які виникли до або в період шлюбу, стягнення будуть накладатися або на спільне сумісне (часткове) подружнє майно, або на особисте майно кожного з подружжя. При цьому, як зазначає І. В. Жилінкова, слід пам'ятати, що питання погашення спільних та особистих зобов'язань подружжя є тісно пов'язаним з правами та інтересами третіх осіб, тому при обумовленні відповідних умов шлюбного договору необхідно діяти обережно [7, с. 89]. Протизаконною буде, наприклад, умова договору, за якою сторони обумовлюють неможливість звернення стягнення на спільне сумісне майно, яке було здобуте злочинним шляхом іншим із подружжя.

Щодо відповідальності, яка виникає в результаті порушення однією зі сторін умов шлюбного договору, в тому числі як зобов'язання, то в цьому випадку діє принцип: якщо договір укладений, то його необхідно виконувати належним чином (ст. 599 ЦК). У зв'язку з цим постає питання про з'ясування випадків, коли шлюбний договір вважатиметься виконаним, не виконаним, неналежно виконаним.

Вчинення або утримання від вчинення дії, яка впливає зі змісту зобов'язання або предмету договору, і є виконанням [2, с. 417; 17, с. 768]. Тож шлюбний договір, як зобов'язання, вважатиметься виконаним, якщо суб'єктивні права та обов'язки сторін, які виникли з його умов, будуть реалізованими внаслідок здійснення відповідних дій стороною, яка взяла на себе зобов'язання їх виконати. Наприклад, в результаті надання чоловіком дружині обумовленого шлюбним договором матеріального утримання або передачі до спільного бюджету сім'ї свого автомобіля, відповідна умова шлюбного договору вважатиметься виконаною.

Належне виконання договору включає дотримання комплексу вимог, які визначають, хто та кому повинен здійснити виконання, а також коли, де, яким предметом та у якій спосіб воно повинно бути вчинено [2, с. 417]. Тобто, під належним виконанням зобов'язання розуміють виконання належній особі, в належному місці, в належний строк та з додержанням всіх інших вимог, обумовлених між сторонами [17, с. 844]. Відповідно шлюбний договір буде виконаний належним чином, коли зобов'язання, які виникають на його підставі, будуть виконаними належній особі (зокрема, безпосередньо дружині) та в належний строк, термін чи період часу (зокрема, протягом п'яти років з моменту народження першої спільної дитини) тощо.

Невиконанням договору є повне невиконання його положень, неналежним виконанням — часткове невиконання положень договору. Таким чином, якщо чоловік свідомо ухиляється або бездіє щодо забезпечення нормальних умов існування для дружини, яка здійснює догляд за спільною дитиною, наприклад, не забезпечує їй та малюку обумовленого шлюбним договором місця проживання, матеріального утримання тощо, за умови визначення в договорі відповідних обов'язків, матиме місце невиконання умов шлюбного договору [14, с. 215].

За невиконання чи неналежне виконання умов як цивільно-правового, так і сімейно-правового договору, постраждала сторона може застосувати до винуватої особи відповідні міри відповідальності. З огляду на те, що шлюбний договір є правовичиним, в якому сторони мають особливий сімейно-правовий статус — статус подружжя, необхідним уявляється виявити можливість застосування до винуватої сторони як мір цивільно-

правової, так і сімейно-правової відповідальності. Проте складність цього питання уявляється з огляду на ту обставину, що сьогодні деякі вчені не відокремлюють сімейно-правову відповідальність, вважаючи, що у відповідних випадках в сфері сімейного права можуть застосовуватися відповідні цивільно-правові міри відповідальності [1, с. 138].

Як правило, сімейне право регулює відносини між членами сім'ї, покладаючи на них права та обов'язки, які відповідають батьківським, подружнім та аліментним правовідносинам. Мета сімейно-правового регулювання — зміцнювати сім'ю, будувати сімейні відносини на почутті взаємної любові тощо [16, с. 13-14; 18, с. 68-69]. При цьому, як вважає Л. Є. Чичерова, оскільки негативні явища в суспільстві побічно свідчать про неблагополуччя в сфері сімейних правовідносин, держава шляхом встановлення відповідальності зобов'язана попередити, а в необхідних випадках покарати відповідних учасників сімейних правовідносин [19, с. 9].

Таким чином, виходить, що інститут відповідальності в сімейному праві має комплексний, міжгалузевий характер і може складатися з норм цивільного, сімейного, адміністративного та кримінального права [19, с. 9]. При цьому, як зазначає Я. М. Шевченко, характер їх застосування в основному обмежений: якщо адміністративно-правові, кримінально-правові та цивільно-правові міри відповідальності застосовуються для широкого кола відносин, то міри сімейно-правової відповідальності — лише для охорони сімейних та пов'язаних з ними відносин [20, с. 157].

Сутність сімейно-правової відповідальності В. І. Данілін характеризує як результат порушення приписів тільки норм сімейного права, яких зазнає член сім'ї за посягання на внутрішньосімейні відносини [5, с. 19]. Дійсно, заходи сімейно-правової відповідальності можуть застосовуватися лише щодо членів сім'ї, які як суб'єкти сімейного права, в першу чергу, пов'язані з сімейним правовідношенням. Адже в сімейному праві спочатку виникають регулятивні правовідносини між членами сім'ї, наприклад, правовідносини по наданню матеріального утримання одним суб'єктом сімейного права іншому (сімейне зобов'язання) або правовідносини з приводу права власності на матеріальні блага, якими розпоряджаються учасники сімейних правовідносин, а вже потім невиконання чи неналежне виконання цих обов'язків призводить до виникнення охоронюваного правовідношення та застосування відповідних заходів відповідальності [1, с. 136].

Отже, приходимо до думки, що сімейно-правова відповідальність в сімейному праві витікає зі специфіки сімейних відносин, а тому є особисто-правовою і має суворо індивідуальний характер. Л. М. Звягінцева вважає, що сімейно-правову відповідальність відокремлює той факт, що за змістом сімейно-правові заходи відповідальності зводяться до позбавлення права, а не до покладення додаткових обтяжень, стягнення штрафу тощо [9, с. 9]. Дійсно, при порушенні особистих сімейних правовідносин покладення додаткових стягнень практично не застосовується. На противагу цьому, основною функцією цивільної відповідальності є компенсація втрат потерпілого.

Щодо цього В. І. Данілін, Є. М. Ворожейкін та Л. М. Пчелінцева вважають, що для підстави виникнення юридичної відповідальності в сімейному праві іноді достатньо встановити наявність лише протиправності дії (бездіяльності) члена сім'ї та його вини, і в цьому випадку склад сімейного правопорушення виступатиме в усіченому виді [6, с. 99; 3, с. 268-270; 14, с. 215]. Це обґрунтоване, насамперед тим, що сімейні правопорушення частіше за все спричинюють особисту, а не майнову шкоду, яку дуже важко визначити. Проте це не означає, що шкода, як наслідок правопорушення, не повинна включатися до всіх випадків складу сімейного правовідношення, так як у тих випадках, коли зачіпаються майнові права та інтереси фізичної особи, слід використовувати юридичну категорію шкоди.

Таким чином, як і більшість вчених [5, с. 94; 3, с. 57; 14, с. 175], ми вважаємо обов'язковими елементами сімейного правопорушення всі чотири підстави для настання відповідальності. Тобто, як цивільно-правова, так і сімейно-правова відповідальність, настане, якщо поведінка (дія чи бездіяльність) суб'єкта є протиправною, у постраждалої особи є зменшення або втрата яких-небудь майнових або особистих немайнових благ, між протиправною поведінкою правопорушника та шкодою, яка спричинена іншої стороною, є причинно-наслідковий зв'язок між шкодою і протиправною дією, а особа, яка вчинила її є винною.

З огляду на вищенаведені аспекти співвідношення цивільно-правової та сімейно-правової відповідальності, вважаємо, що відповідальність за невиконання чи неналежне виконання умов шлюбного договору, який є правочином та має сімейно-правову природу, може бути як сімейно-правовою, так і цивільно-правовою, і являє собою міру впливу на винувату особу, покладення додаткових несприятливих наслідків, передбачених законом

чи безпосередньо договором.

При цьому протиправність в разі порушення умов шлюбного договору може виявлятися в разі вчинення одним з подружжя правочину по розпоряджанню спільним майном на суму, що перевищує ту, яка зазначена у шлюбному договорі, або у випадку невиконання передбачених шлюбним договором зобов'язань по наданню матеріального утримання. Шкода (збитки) в сфері дії шлюбного договору може бути завдана, наприклад, у випадку, коли чоловік взяв на себе зобов'язання надати у спільне користування сім'ї належну йому на праві приватної особистої власності садибу для літнього відпочинку сім'ї і в передбаченій шлюбним договором строк не зробив цього, в результаті чого дружина була змушена витратити власні кошти на оренду садиби, тобто понесла додаткові матеріальні витрати, які не були передбачені шлюбним договором. Або в разі несплати одним із подружжя комунальних послуг, обов'язкова сплата яких покладена за умовами договору, в результаті чого іншому з подружжя довелося погашати відповідну заборгованість чи сплачувати неустойку за рахунок спільного сумісного майна, і тим самим були спричинені майнові збитки такому з подружжя.

В разі невиконання чи неналежного виконання умов шлюбного договору поділ вини на дві форми (умисну, необережну) не матиме істотного значення і відповідальність наставатиме в будь-якому випадку [7, с. 124]. Умисна форма вини може проявитися в тому, що один із подружжя при поділі майна за умовами шлюбного договору свідомо відмовляється передати в особисту власність іншого з подружжя обумовлене на користь останнього майно. А необережність відповідно може бути, зокрема, у формі недбалого ставлення однієї зі сторін до виконання взятих на себе за шлюбним договором обов'язків по управлінню акціями дружини, які належать їй на праві особистої власності (легковажне відношення до можливості настання негативних майнових наслідків для іншого з подружжя). в результаті чого акції втратили свою майнову цінність. Однак слід пам'ятати, у випадку несвоечасної виплати заробітної плати, затримки чи неправильного перерахування аліментних сум банком тощо на таку сторону не може бути покладена відповідальність, так як порушення виникло не з вини такої особи.

В розд. 10 СК «Шлюбний договір» немає норм, які б регулювати відшкодування моральної шкоди за умовами шлюбного договору. Однак у силу ст. 611 ЦК право на відшкодування моральної шкоди **як наслідок порушення договірних зобов'язань** виникає лише у випадках, передбачених законом або договором [17, с. 839]. З огляду на це, право на відшкодування, крім матеріальних збитків, додатково ще й моральної шкоди, може бути реалізоване постраждалою стороною лише у випадку, якщо це буде прямо обумовлене в шлюбному договорі, наприклад, таким чином: «Сторони погоджують, що в разі не виконання положень цього договору, крім матеріальної, у випадках, передбачених чинним законодавством, відшкодуватиметься також моральна шкода».

В результаті цього, враховуючи законодавчі вимоги до підстав для відшкодування моральної шкоди (ч. 2 ст. 23 ЦК), в сфері дії шлюбного договору відшкодування моральної шкоди може мати місце, зокрема, у випадку ненадання матеріального утримання стороні, яка його дійсно потребує, наприклад, дружині, яка займається вихованням дітей і не має самостійних засобів до існування. Очевидно, що в цьому випадку в неї матимуть місце душевні страждання.

В цивільному праві передбачена ще одна міра відповідальності — стягнення неустойки (п. 3 ч. 1 ст. 611 ЦК). Однак Л. М. Звягінцева та З. В. Ромовська, вважають, що таких універсальних санкцій, які, наприклад, існують в нормах цивільного права, як неустойка, в нормах законодавства про шлюб та сім'ю не має [9, с. 8; 15, с. 39].

Проте відповідно до ч. 1 ст. 196 СК при виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. З огляду на це, беручи до уваги ст. 196 СК, сторони можуть прямо передбачити за умовами шлюбного договору сплату винною стороною неустойки в розмірі одного відсотка від суми заборгованості по виплаті аліментів за кожен день такого прострочення.

На практиці можна зустріти випадки застосування за умовами шлюбного договору майнових санкцій, наприклад, за ініціативою розірвання шлюбу. З цього приводу в юридичній літературі можна зустріти дві протилежні думки. Так, Ю. С. Червоний вважає, що подібні умови не можуть включатися до шлюбного договору, оскільки вони передбачають особисті відносини сторін, які шлюбний договір не регулює [13, с. 161]. З цим не погоджуються І. В. Жилінкова та Л. Б. Максимович, зазначаючи, що з умовами особистого характеру цілком може бути пов'язане виникнення або припинення майнових прав та обов'язків подружжя [8, с. 6; 12, с. 37].

З огляду на це, нами уявляється цілком правомірним закріплення у шлюбному договорі норми, відповідно до якої при невиконанні чоловіком умови шлюбного договору щодо надання дружині матеріального утримання протягом двох років підряд або непристойної поведінки (подружня зрада, пияцтво, вчинення насильницьких дій по відношенню до іншого з подружжя чи дітей) та в разі розірвання шлюбу його частка у спільному подружньому майні буде зменшена на 1/2.

В цілому, дослідивши в цій статті питання відповідальності за умовами шлюбного договору, приходимо до думки, що при невиконанні чи неналежному виконанні умов шлюбного договору заінтересованій стороні можна звертатися до загальних норм як цивільного, так і сімейного права. При цьому можливість застосування передбачених чинним законодавством України мір юридичної відповідальності в сфері дії шлюбного договору виступатиме засобом, за допомогою якого при порушенні зобов'язань, які виникають на підставі шлюбного договору, матиме місце державне та суспільне засудження поведінки одного з подружжя — правопорушника та здійснюватиметься таким чином його перевиховання, досягатиметься загальна та часткова превенція порушення положень шлюбного договору та відновлюватиметься майнова сфера постраждалого подружжя.

Список використаних джерел

1. Антокольская М. В. Лекции по семейному праву / М. В. Антокольская. — М. : Юристъ. — М., 1999. — 144 с.
2. Брагинский М. И. Договорное право. Книга первая: Общие положения. — [2-е изд.] / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — М. : Статут, 2005. — 1055 с.
3. Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР / Е. М. Ворожейкин. — М. : Юрид. лит., 1972. — 336 с.
4. Гражданское право : [Учебник] / Под ред. Е. А. Суханова. — М. : БЕК, 1993. — Т. 2.
5. Данилин В. И. Ответственность по советскому семейному праву / В. И. Данилин. — Уфа, 1980.
6. Данилин В. И. Реализация и охрана брачно-семейных прав : [учебн. пособ.] / В. И. Данилин ; Баш. ун-т. — Уфа, 1989. — 124 с.
7. Жилинкова И. В. Брачный контракт / И. В. Жилинкова. — Х., 1995. — 172 с.
8. Жилинкова И. В. Условия, которые не могут включаться в брачный договор / И. В. Жилинкова // Мала Енциклопедія Нотаріуса. — квітень 2006. — № 2 (26). — С. 5-8.
9. Звягинцева Л. М. Меры защиты в советском семейном праве : Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Л. М. Звягинцева. — Свердловск, 1980.
10. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. — Ленинград, 1955. — 311 с.
11. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. — М., 1958. — 183 с.
12. Максимович Л. Б. Брачный контракт. Комментарии. Разъяснения / Л. Б. Максимович. — М., 1997.
13. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю. С. Червоного. — К. : Істина, 2003. — 464 с.
14. Пчелинцева Л. М. Семейное право России : Учебник [для вузов] / Л. М. Пчелинцева. — М. : Изд-во Норма-Инфра, 1999. — 664 с.
15. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве / З. В. Ромовская. — Львов : Вища школа, Изд-во Львов ГУ, 1985. — 179 с.
16. Рясенцев В. А. Семейное право : Учебник [для юрид. ин-тов и фак.] / В. А. Рясенцев. — М. : Юрид. лит., 1971. — 293 с.
17. Цивільне право України : [Підручник] : У 2-х кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін. ; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — Кн. 1. — 864 с.
18. Чашкова С. Ю. Системы договорных обязательств в российском семейном праве : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Чашкова Светлана Юрьевна. — М., 2004. — 197 с.
19. Чичерова Л. Е. Ответственность в семейном праве: вопросы и практика : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Чичерова Людмила Евгеньевна. — Рязань, 2004. — 212 с.
20. Шевченко Я. Н. Совершенствование законодательства о семье (Теоретические проблемы соотношения гражданского и семейного законодательства) / Я. Н. Шевченко. — К. : Наук. думка, 1986. — 167 с.

Рекомендовано до друку відділом цивільного, трудового і підприємницького права
Інституту держави та права ім. В. М. Корецького НАН України

Надійшла до редакції 04.11.2009
Рекомендована до друку 01.12.2009

